

ЛАТКОВСЬКА Т. А.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
(Чернівецький навчально-науковий
юридичний інститут
Національного університету «Одеська
юридична академія»)

ВОЛОЩУК О. Т.,

кандидат юридичних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри
загальнотеоретичної юриспруденції
та прав людини
(Чернівецький навчально-науковий
юридичний інститут
Національного університету «Одеська
юридична академія»)

УДК 343.341.1:343.352:355.45:341.232.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.2.85>

**ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ПРАВООХОРОННИМИ
ОРГАНАМИ У ПРЕВЕНЦІЇ І ПРОТИДІЇ АГРЕСІЇ, ТЕРОРИЗМУ
ТА ІНШИМ ЗЛОЧИНАМ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ:
МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА СПІВРОБІТНИЦТВО**

У статті розглядаються ключові правові та практичні аспекти застосування спеціальних засобів у діяльності правоохоронних органів, спрямовані на превенцію та протидію агресії, тероризму і іншим злочинам, що загрожують національній безпеці. Проаналізовано міжнародно-правові стандарти застосування сили та спецзасобів, закріплені у документах ООН, Ради Європи, Європейського Союзу та інших міжнародних організацій, і їх роль у формуванні ефективної та законної діяльності правоохоронних структур. Підкреслено значення дотримання принципів законності, пропорційності, необхідності та підзвітності як основних умов забезпечення балансу між безпекою держави і захистом прав людини. Наведено приклади з практики судових органів України та Європейського суду з прав людини, які ілюструють проблеми та успіхи у застосуванні спецзасобів, а також виявлені порушення прав людини. Обґрунтовано необхідність удосконалення національного законодавства, зокрема щодо обов'язкової відеофіксації дій правоохоронців, створення незалежного органу моніторингу та гармонізації українських норм із міжнародними стандартами. Визначено, що ефективне застосування спеціальних засобів у рамках правового поля сприятиме посиленню превентивного потенціалу правоохоронної діяльності, підвищенню безпеки та довіри суспільства. Акцентовано роль міжнародного співробітництва у впровадженні єдиних стандартів безпеки й прав людини.

Ключові слова: правоохоронні органи, спеціальні засоби, міжнародні стандарти, превентивна діяльність, протидія агресії, протидія тероризму, національна безпека, пропорційність, ЄСПЛ, права людини, міжнародне співробітництво.

Latkovska T.A., Voloshchuk O. T. The use of special means by law enforcement agencies in the prevention and counteraction of aggression, terrorism and other crimes that encroach on national security: international standards and cooperation

The article examines key legal and practical aspects of the use of special means by law enforcement agencies aimed at the prevention and counteraction of aggression, terrorism, and other crimes threatening national security. It analyzes international legal standards on the use of force and special means enshrined in UN, Council of Europe, European Union, and other international organizations' documents, and their role in forming effective and lawful law enforcement activities. The importance of compliance with the principles of legality, proportionality, necessity, and accountability as fundamental conditions for balancing state security and human rights protection is emphasized. Examples from Ukrainian courts and the European Court of Human Rights illustrate problems and successes in the use of special means, as well as identified human rights violations. The need for improving national legislation is substantiated, particularly regarding mandatory video recording of law enforcement actions, the establishment of an independent monitoring body, and harmonization of Ukrainian norms with international standards. It is determined that effective use of special means within a legal framework will enhance the preventive potential of law enforcement, increase security and public trust. The role of international cooperation in implementing unified standards of security and human rights is highlighted.

Key words: law enforcement agencies, special means, international standards, preventive activities, counteraction of aggression, counterterrorism, national security, proportionality, ECHR, human rights, international cooperation.

Актуальність теми дослідження. З огляду на тривалу збройну агресію російської федерації проти України, а також системну загрозу з боку міжнародного тероризму та інших злочинів, що посягають на національну безпеку, особливого значення набуває забезпечення правомірного, пропорційного й ефективного застосування спеціальних засобів представниками правоохоронних органів. Використання таких засобів, як сльозогінний газ, електрошокові пристрої, гумові кулі, світлошумові гранати, водомети, зброя нелетальної дії тощо, у боротьбі з агресією, терористичними атаками та масштабними заворушеннями має відповідати вимогам міжнародного права, включно з нормами гуманітарного характеру. У цьому контексті особливого значення набувають міжнародні стандарти, що регулюють застосування сили правоохоронцями. Їх дотримання є критично важливим для запобігання зловживанню повноваженнями, недопущення катувань, жорстокого або нелюдського поводження та забезпечення довіри до органів правопорядку в демократичному суспільстві.

Ступінь наукової розробки проблеми. Питання застосування спеціальних засобів у контексті забезпечення національної безпеки, протидії агресії та тероризму досліджуються окремими українськими та зарубіжними вченими. Серед вітчизняних дослідників варто виділити праці таких учених, як С. Асямова, О. Губанова, С. Лисенкова, Н. Матюхіної, А. Савченка, Д. Санакоєва, А. Таджикиєва, О. Фролова, О. Якубова тощо. На окрему увагу заслуговують у контексті запропонованої проблематики доробки Бойка О. І. та Жбанчик А. В., які аналізують поняття, класифікацію та правові підстави використання спеціальних засобів поліцією, зокрема в умовах правових режимів воєнного стану.

У зарубіжній науковій літературі увага до цієї проблематики зосереджена переважно в контексті забезпечення стандартів прав людини при використанні сили та спеціальних засобів правоохоронними органами. Так, Дж. Робертсон досліджує правові підходи до обмеження застосування сили з боку держави у світлі вимог Європейської конвенції з прав людини. Д. Моєклі аналізує практику Європейського суду з прав людини щодо пропорційності та законності застосування примусу в умовах надзвичайних ситуацій. Н. Родлі, своєю

чергою, ґрунтовно досліджує правові механізми заборони катувань та жорстокого поводження, зокрема в аспекті запобігання зловживанням під час затримання і силового втручання. У працях зазначених дослідників особливий акцент зроблено на дотриманні таких принципів, як законність, пропорційність, необхідність та повага до людської гідності, які становлять основу міжнародних стандартів у сфері застосування спеціальних засобів у демократичному суспільстві.

Водночас комплексних досліджень, що поєднують аналіз спецзасобів, превенції злочинів проти нацбезпеки та міжнародної кооперації, як у правовому, так і у прикладному аспекті, на сьогодні бракує.

Метою публікації є комплексний аналіз нормативних засад, реальної практики та міжнародних стандартів щодо застосування спеціальних засобів у діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинам, що посягають на національну безпеку, зокрема збройній агресії та терористичним актам, із фокусом на превентивну функцію, забезпечення прав людини та міжнародне співробітництво.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах особливої важливості набуває імплементація міжнародних стандартів, що регулюють межі, умови та порядок застосування спеціальних засобів у контексті забезпечення національної безпеки. Визначальними тут є «Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї правоохоронцями», прийняті VIII Конгресом ООН з попередження злочинності (Гаванна, 1990) [8], Кодекс поведінки для посадових осіб, які забезпечують правопорядок (ООН, 1979) [9], а також документи Ради Європи, зокрема Керівні принципи щодо дотримання прав людини при здійсненні поліцейських функцій (Recommendation Rec(2001)10) [15], рішення ЄСПЛ у справах проти держав-учасниць Європейської конвенції про захист прав та фундаментальних свобод [5].

Міжнародні стандарти, як зазначено в енциклопедії «Британіка», – це «норми поведінки, які розроблені міжурядовими організаціями з метою встановлення єдиного підходу до дій державних органів у чутливих сферах суспільних відносин» [10]. У свою чергу, у *Великому тлумачному словнику сучасної української мови* зазначено, що **стандарт** – це «зразок, норма або критерій, за яким оцінюється або встановлюється правильність дії, процесу, об'єкта» [1]. У правовій науці міжнародні стандарти у сфері діяльності правоохоронних органів розглядаються як зразкові, модельні норми, закріплені в міжнародно-правових документах, що ґрунтуються на повазі до прав людини та загальнолюдських демократичних цінностей і спрямовують діяльність правоохоронних органів на їх дотримання, захист і забезпечення під час виконання службових обов'язків від імені держави [2, с. 22].

Тобто, виходячи із наведених трактувань поняття стандартів, **міжнародні стандарти у сфері застосування спеціальних засобів** можна визначити як *сукупність усталених норм, що регулюють межі допустимого фізичного та технічного впливу, які визнаються міжнародною спільнотою та застосовуються до працівників правоохоронних органів задля запобігання свавілля*.

У цій сфері на міжнародному рівні вже сформовано низку базових нормативних орієнтирів, які мають фундаментальне значення для країн-членів ООН та Ради Європи. У вищезазначених міжнародних документах закріплено ключові стандарти, зокрема: *законність, необхідність, пропорційність, заборона катувань, повага до людської гідності, мінімізація шкоди, підзвітність, а також дотримання належних процедур контролю за застосуванням сили та спеціальних засобів*. Саме ці принципи становлять основу діяльності правоохоронних органів у демократичному суспільстві, забезпечуючи баланс між потребами безпеки та захистом прав людини.

Одним із ключових стандартів в контексті окресленої проблематики визнано *принцип пропорційності*, який передбачає, що застосування спецзасобів повинно бути співмірним загрози, яку становить правопорушення, і не повинно перевищувати межі необхідного. Наприклад, у рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Kudrevičius and Others v. Lithuania» (2015) Суд підтвердив, що втручання в мирні зібрання можливе лише у випадках, коли це необхідно в демократичному суспільстві й пропорційно поставленій меті [13].

У справі «Kocharyan v. Armenia» (2021) Суд зазначив, що національні органи зобов'язані забезпечити належну юридичну основу для кожного випадку застосування сили, включаючи засоби нелетальної дії [12].

В Україні, незважаючи на часткову імплементацію міжнародних вимог, до сьогодні не вироблено єдиного нормативного механізму, який би визначав повний перелік спецзасобів, правила їх використання та систему контролю. Закон України «Про Національну поліцію» містить лише загальні положення про дозволені спецзасоби (ст. 45), однак не встановлює чітких процедур застосування окремих видів засобів (наприклад, гумових куль, електрошо-кєрів, водометів) та не вимагає обов'язкової відеофіксації моменту їх застосування [4].

Розгляд національної практики свідчить про те, що в ряді випадків застосування спец-засобів було надмірним або не відповідало критеріям необхідності. Наприклад, у справі за фактом розгону мирного зібрання 30 листопада 2013 року на Майдані Незалежності, слід-ством ДБР встановлено перевищення службових повноважень із застосуванням фізичної сили, світлошумових гранат і гумових кийків [3]. Такі випадки доводять потребу у поси-ленні превентивного контролю, вдосконаленні нормативної бази та посиленні ролі внутріш-ньої та зовнішньої інституційної підзвітності.

У контексті превенції та протидії таким загрозам, як злочин агресії, терористичні акти та інші кримінальні правопорушення, що посягають на національну безпеку, міжнародні стандарти щодо застосування спецзасобів набувають критичного значення. Особливо це сто-сується держав, що перебувають у стані збройного конфлікту або мають досвід внутрішніх криз. Правоохоронні органи в таких умовах мають дотримуватися не тільки внутрішнього законодавства, але й конвенційних зобов'язань, передбачених такими міжнародно-право-вими актами, як Європейська конвенція з прав людини (1950), Міжнародний пакт про грома-дянські і політичні права (1966), а також документи ОБСЄ і Ради Європи, які встановлюють правила поведінки з цивільним населенням у ситуаціях підвищеної безпеки.

Важливо наголосити, що в умовах воєнного стану чи надзвичайної ситуації існує ризик виправдання надмірного застосування сили. Однак практика ЄСПЛ наполягає на тому, що навіть за таких умов держава зобов'язана дотримуватися принципів пропорційності та необхідності. Наприклад, у справі «Güler and Uğur v. Turkey» (2014) Суд зазначив, що засто-сування сльозогінного газу без належного попередження та без розмежування між актив-ними учасниками протесту та сторонніми особами є непропорційним і таким, що порушує статтю 11 Європейської конвенції [11].

Варто підкреслити, що стандарти поведінки з громадянами мають подвійне значення: по-перше, вони запобігають порушенням прав людини з боку державних органів; по-друге – формують довіру до інституцій, відповідальних за безпеку, а отже, сприяють превенції нових правопорушень. Саме тому дотримання таких стандартів повинно стати обов'язковою частиною професійної підготовки поліцейських, співробітників СБУ, прикор-донної служби та інших силових структур.

Проблеми правозастосування пов'язані також із відсутністю незалежного та ефектив-ного механізму контролю за діями правоохоронців. Як свідчить національна практика, навіть у резонансних випадках – таких як події в с. Нові Санжари Полтавської області у 2020 році під час евакуації громадян з Уханю – органи внутрішніх справ застосовували спецзасоби (щитки, кийки, газові балончики) без належної правової підстави, що стало предметом кри-тики як з боку Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, так і міжнародних спосте-рігачів [7].

З огляду на зазначене, імплементація міжнародних стандартів у правову систему України потребує системного підходу. Слід враховувати як універсальні принципи – *закон-ність, пропорційність, недискримінація*, – так і більш деталізовані стандарти щодо окремих видів спецзасобів, процедур їх використання, документування та оцінки наслідків. Наяв-ність чітко регламентованих механізмів не лише зменшує ризик зловживань, але й сприяє превентивній функції держави щодо недопущення порушень прав людини в діяльності пра-воохоронних органів.

З метою адаптації українського законодавства до зазначених стандартів, доцільно передбачити низку змін. По-перше, варто ухвалити окремий Закон України «Про застосування спеціальних засобів у діяльності правоохоронних органів», у якому детально регламентувати перелік дозволених засобів, умови їх застосування, права затриманих осіб, обов'язковість відеофіксації та відповідальність за порушення процедур. По-друге, слід внести зміни до Кримінального кодексу України, розширивши склад статті 365 (перевищення влади або службових повноважень) із виокремленням злочинів, пов'язаних із незаконним застосуванням спецзасобів. По-третє, потребує вдосконалення інститут громадського нагляду, зокрема через запровадження незалежного органу моніторингу дій правоохоронців, за зразком IPCC (Велика Британія) або IGPН (Франція).

В умовах гібридної агресії та постійної загрози терористичних актів особливого значення набуває формування превентивної функції в діяльності правоохоронних органів. Застосування спеціальних засобів не може розглядатися лише як інструмент оперативного реагування, а повинне виступати частиною системи загального попередження кримінальних правопорушень, що посягають на національну безпеку. У цьому контексті міжнародні стандарти відіграють роль універсальних запобіжників, які дозволяють вибудувати ефективний баланс між ефективністю заходів правоохоронної діяльності та дотриманням фундаментальних прав і свобод.

Водночас значущу роль у впровадженні цих стандартів відіграє не лише правове регулювання, а й належна професійна підготовка кадрів. Позитивним прикладом може слугувати участь України у програмах міжнародної технічної допомоги (наприклад, місії EUAM Ukraine), де фахівці ЄС надають допомогу в адаптації українських стандартів до європейських зразків, зокрема в частині поводження з натовпом, контролю за застосуванням сили, дотримання стандартів відеофіксації, механізмів підзвітності тощо.

Варто зазначити також і про необхідність регулярного оновлення нормативно-правових актів, що регламентують види, підстави та межі застосування спецзасобів, з урахуванням реальних безпекових викликів. Зокрема, в умовах збройної агресії та терористичних загроз законодавство має містити чіткі положення щодо: заборони використання спецзасобів для примусу до зізнання; обов'язкового документування та відеофіксації застосування сили; встановлення вичерпного переліку ситуацій, коли дозволено застосування електрошоків засобів або шумових гранат; впровадження незалежного моніторингу (наприклад, через громадські ради, омбудсменів, наглядові комісії) для оцінки правомірності дій правоохоронців.

Досвід низки країн ЄС, зокрема Франції (IGPN), Великобританії (IPCC), Німеччини (внутрішні контрольні служби LDI), свідчить про високу ефективність незалежного зовнішнього контролю як запобіжника зловживанням спецзасобами та надмірною силою.

Таким чином, національні правові механізми мають бути не лише узгоджені з міжнародними зобов'язаннями України, а й органічно інтегровані у практику повсякденної правоохоронної діяльності. Саме тоді застосування спеціальних засобів стане не лише засобом реагування, а й важливим інструментом превенції новітніх загроз, у тому числі злочинів агресії, тероризму, диверсій та інших форм посягань на державну безпеку.

Висновки. Комплексний аналіз міжнародних і європейських стандартів, практики Європейського суду з прав людини, а також національного законодавства України дає підстави стверджувати, що ефективно і правомірне застосування спеціальних засобів у діяльності правоохоронних органів прямо залежить від рівня нормативної деталізації, наявності незалежних механізмів контролю, фахової підготовки кадрів та впровадження чітких гарантій дотримання прав людини. У національному контексті, незважаючи на наявність низки нормативних актів (Закони України «Про Національну поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про ДБР» тощо), вбачається фрагментарність і недостатня деталізація умов, меж, процедур і контролю за застосуванням спеціальних засобів. Проблемною лишається відсутність єдиного реєстру випадків застосування спецзасобів, відеофіксації дій правоохоронців, незалежного механізму розслідування зловживань, а також доступного інструментарію для притягнення до відповідальності у разі порушень. Упровадження зазначених

змін дозволить гармонізувати вітчизняну правозастосовну практику із міжнародними стандартами, забезпечити баланс між безпекою і правами людини, а також зміцнити превентивну спроможність держави у сфері протидії кримінальним правопорушенням, що становлять загрозу національній безпеці.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1440 с.
2. Волощук О.Т. Захист прав людини у правоохоронній діяльності: поняття, види та природа міжнародно-правових стандартів. *Ерліхівський журнал*. 2024. Випуск 10. С. 20–25. URL: <https://journals.chnu.chernivtsi.ua/index.php/Ehrlich/article/view/95/74>
3. ДБР завершило досудове розслідування щодо двох експосадовців МВС у справі про розгін Майдану. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-dbr-dosudove-rozsliduvannia-rozhinmaidanu/30547648.html>
4. Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
6. Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 3. 792 с.
7. At Novi Sanzhary, law enforcer stroke down journalist during protest rally. URL: https://imi.org.ua/en/news/at-novi-sanzhary-law-enforcer-stroke-down-journalist-during-protest-rally-i31873?utm_source=chatgpt.com
8. Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials. Adopted by the Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Havana, 27 August–7 September 1990. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-use-force-and-firearms-law-enforcement>
9. Code of Conduct for Law Enforcement Officials. Adopted by General Assembly resolution 34/169 of 17 December 1979. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/code-conduct-law-enforcement-officials>
10. Encyclopaedia Britannica. Standards. URL: <https://www.britannica.com/topic/standards-technology>
11. European Court of Human Rights. Case of *Güler and Uğur v. Turkey*, applications nos. 31706/10 and 33088/10, judgment of 2 December 2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-148405>
12. European Court of Human Rights. Case of *Kocharyan v. Armenia*, application no. 12844/19, judgment of 12 October 2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-212188>
13. European Court of Human Rights. Case of *Kudrevičius and Others v. Lithuania*, application no. 37553/05, Grand Chamber judgment of 15 October 2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-157235>
14. European Court of Human Rights. HUDOC database. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>
15. Recommendation Rec(2001)10 of the Committee of Ministers to member states on the European Code of Police Ethics. Adopted by the Committee of Ministers on 19 September 2001. Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/16806f3f1f>

